

СЕРЕДНЯ ОСВІТА

УДК 373.5.016:811.161.2:373.611

DOI 10.31494/2412-9208-2019-1-1-217-224

The use of active methods of education during the studying of word-formation at Ukrainian language lessons at the institutions of general secondary education

Використання активних методів навчання під час вивчення словотвору на уроках української мови в ЗЗСО

Mariia Hreb,

Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor

Марія Греб,

доктор педагогічних наук, професор

orcid.org/0000-0003-2874-7985

marygreb@i.ua

*Berdiansk State Pedagogical
University*

✉ 4 Schmidta St.,

*Berdiansk, Zaporizhzhia region,
71100*

*Бердянський державний
педагогічний університет*

✉ вул. Шмідта, 4

*м. Бердянськ, Запорізька обл.,
71100*

Original manuscript received March 27, 2019

Revised manuscript accepted April 21, 2019

ABSTRACT

The effective ways of implementing an active type of students' studying at the institutions of general secondary education in the process of learning the word-formation of the Ukrainian language are outlined in the article. The practical and theoretical vectors of linguistic methodology of the basic school are analyzed in view of the functions of word-formation in communicatively oriented mastering of the language at all stages of linguistic education. The methodical reference points in the working out of theoretical and pragmatic aspects of the mentioned problem are substantiated. It is proved that the studying of word-formation at the Ukrainian language lessons should be constructed not as teaching, learning and reproduction of the theory, but as an understanding of the structure of the word, the formation of stable students' skills to distinguish the word forms and the single-rooted words, the development of students' skills to use dictionaries (word-building and morphemic) and knowledge of the word structure and word-formation to improve spelling skills. The realization of various types of exercises (for example, the selection of single-rooted words; exercises combined with lexical work and the development of coherent speech of students), various didactic games, teacher's answers to the students' questions, elements of the "brain attacks" is programmed during the studying of the word-formation at the Ukrainian language lessons.

Proposed by us technique of the active methods during the studying of the word-formation at the Ukrainian language lessons is not the mastering of individual words, forms of words, concepts, but the assimilation of the system of rules that is carried out through the mental processes of attention, memory, imagination, perception, thinking, etc., which serve as a basis for constructing a sentence, a statement and communication situations in the future.

Author's studying of psychological and pedagogical sources and personal observations convinced that traditional forms of learning the word-formation at the Ukrainian language lessons should be filled with new content which is adequate to the modern requirements of society, taken into account the practical implementation of general-educative and specific principles of teaching for the organization of multiaspectual educational and development activity of students in accordance with the concept of the New Ukrainian School, applied in the organic unity of all components of the active learning (activating the position of the subject of educational activity; his involving into the process of independent capture of knowledge, skills and research activity; the involvement for the educational process design based on pedagogical interaction, creativity and equal partnership).

Key words: *word-formation; Ukrainian language lesson; active teaching methods; active type of studying; students of institutions of general secondary education; methodology of developmental education; psychological factors of active type of education.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку системи освіти спрямований на формування успішного учня, на створення життєвого простору, спрямованого на розвиток і саморозвиток фахових компетентностей здобувачів освіти, які мають мовне чуття і мовний смак, прагнуть позитивних змін у житті своєї країни. На це орієнтують законодавчі та нормативні документи (Закон України "Про вищу освіту", Державна національна програма "Освіта" (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Державні стандарти початкової, базової і повної середньої освіти), Концепція Нової української школи.

Аналіз теоретико-експериментальних досліджень, виконаних в останнє десятиліття, дозволив виокремити пріоритетні напрями наукових пошуків ефективних шляхів підвищення якості педагогічної освіти. Попри значні лінгводидактичні здобутки науковців у царині методики навчання української мови, приведення її у відповідність до Галузевого державного стандарту, методики навчання словотвору учнів закладів загальної середньої освіти присвячено публікації, які лише частково висвітлюють методичні орієнтири в розробленні обраної проблеми дослідження. Тому актуальність порушеного у статті вектора студіювання визначається як відсутністю спеціальних досліджень з означеного напрямку, так і необхідністю оновлення змісту та технології навчання словотвору відповідно до вимог та умов сучасної шкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічне обґрунтування методики активного розвивального навчання, як і спроба розробити на її основі спеціальні педагогічні методи і прийоми, подано у працях психологів та педагогів різних поколінь: Л. Варзацької, Л. Виготського, Д. Ельконіна, В. Давидова, Л. Занкова, І. Зимньої, Ю. Ємельянова, А. Кانیщенко, О. Копусь, О. Кучерук, В. Семиченко, А. Смолкіна, В. Рибалки та ін.

У науковій літературі поряд із поняттям "активне навчання" (Копусь О.А., 2012) можна натрапити на такі поняття як "розвивальне" (Давидов В.В, 1986), "проблемне" (Запрудський М.І., 2008), "групове" (Кремень В.Г., 2005), "інтерактивне" (Вашуленко М.С., 1991), "особистісно орієнтоване" навчання (Кучерук О.А., 2011). З одного боку, відмінності у

вживанні цих термінів пов'язані, на наш погляд, із контекстом розгляду самого поняття “активне навчання”, яке розглядається нами як “розвивальне” на протилежному традиційному “формувальному” передусім за критерієм педагогічного результату, а також може репрезентуватися і як “проблемне”, і як “групове” залежно від задіяних у ньому провідних психологічних механізмів активізації (механізмів мислення або ж механізмів функціонування групи). Термін “особистісно орієнтоване навчання” підкреслює первинне існування особистості і суб'єктної активності педагога щодо спеціально організованої педагогічної дії (Чернілевський Д.В., с.104).

З іншого боку, функціонування вказаних понять у сучасному науковому обігу і підчас невизначеність їх уживання обумовлена недостатньою увагою до психологічного обґрунтування самого навчання як комунікативного інтерсуб'єктивного явища, як форми існування та реалізації відносин між учителем і учнем.

Метою статті є окреслення шляхів практичної реалізації активних методів навчання учнів закладів загальної середньої освіти під час вивчення словотвору на уроках української мови.

Сьогодні відбувається пошук нових освітніх ресурсів, розширення освітнього простору, переосмислення місії педагогів у розвитку інноваційних процесів на уроках української мови, які сприяли б формуванню і задоволенню запитів на навчальні, дослідницькі та інноваційні види освітніх послуг.

Нагальною потребою сучасної педагогічної освіти є пошук шляхів кооперації між наявними освітніми парадигмами: культурологічною, особистісною, когнітивно-інформаційною (знанневою), компетентнісною (Зязюн, 1996; Кучерук О.А., 2011), що дозволяє значною мірою реалізувати диференціацію змісту навчання учнів.

Для освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти з-поміж названих освітніх парадигм пріоритетною у процесі вивчення словотвору вважаємо *культурологічну*. По-перше, вона найбільш повно виражає глибинні, кінцеві цілі освіти, дозволяє піднятися над кон'юнктурним мисленням, навіть продиктованим чесним прагматизмом; по-друге, формує ціннісний погляд на якість освіти в контексті культурологічної парадигми, орієнтує організацію освітнього процесу на гуманістичні, особистісно значущі цінності. Поза загальним контекстом культури вирішення будь-яких інструментальних, адаптаційних, педагогічних завдань втрачає сенс, перетворює того, хто навчається, в об'єкт маніпуляцій, засіб для вирішення другорядних для нього цілей (Зязюн, 1996).

Культурологічна парадигма не тільки не суперечить особистісно орієнтованій освіті, а й є її глибинною, сокровенною сутністю, сприяє успішній реалізації активного типу навчання (Давидов В.В, 1986).

Коли знання стають надбанням особистості, вони впливають на її особистісні якості, передбачаючи включеність індивідуальної свідомості, першорядну самоорганізацію, зростання якої відбувається при педагогічно ініційованому зіткненні двох контекстів: знань і свідомості (Копусь О.А., 2012).

Практика показує, що кожен, хто навчається, має проходити

індивідуальну траєкторію професійного зростання, а процес навчання має бути максимально умотивований і глибоко самостійний. У такому випадку він “є керованим через модульну структуру, тобто через точне визначення цілей, встановлення вихідного рівня знань, побудову і пред’явлення індивідуальних, мотивованих навчальних програм, що передбачає диференціацію знань та їх корекцію, забезпечення систематичного зворотного зв’язку, встановлення кінцевого рівня знань, визначення ефективності, процесу навчання через досягнення результату, заданого метою навчання” (Вашуленко М.С., 2011, с. 115).

Значущі й доступні для вчителя проблеми є своєрідним навчальним матеріалом, дидактичне оброблення якого визначає рівень його активності. Тому методи навчання і, загалом, тип активного навчання за таких умов, з одного боку, сприяють створенню різнорівневих освітніх, програм, а з іншого, – зростанню індивідуального рівня методичної компетентності. За такого підходу норми і вимоги, що ставляться перед педагогами, не можуть бути жорстко фіксованими.

Пропонована методика активного розвивального навчання є не просто окремою ініціативою вчителів чи учнів, а виступає частиною самостійного плану навчальної, методичної та науково-дослідної роботи.

Активне розвивальне навчання нами визначено як форму відносин між учителем та учнем, при яких усі учасники займають у навчанні активну позицію (учитель – як суб’єкт навчання, ті, кого навчають, – як суб’єкти учіння). Суб’єкт-суб’єктний характер відношень, що складається між учасниками спільної навчально-виховної діяльності, є суттєвою відмінністю між активним розвивальним навчанням і традиційним навчанням, що абсолютизує активну позицію педагога, а також гуманістичною освітою (Копусь О.А., 2012). Отже, розвивальне навчання – це навчання, “центроване на учневі”, коли активною стороною в навчально-виховних стосунках виступає учень, а учитель створює умови для його творчого самовираження.

Разом з тим активне “особистісно зорієнтоване” навчання, забезпечуючи учням можливість самовизначитися і самореалізуватися в пізнанні через вибір та оволодіння способами навчальної діяльності, усе ж зберігає форму зовнішнього соціального впливу на цілеспрямований розвиток особистості й цим відрізняється від стихійного наuczіння, яке супроводжує і ніби підтримує спонтанне, самодовільне цілепокладання індивідуального розвитку, тому й виступає як провідна форма в контексті гуманістичної освіти.

В активному розвивальному навчанні кооперативність взаємодії (коли мета спільної навчальної діяльності досягається шляхом розподілу функції між учасниками процесу) виступає як головна характеристика способу спільної роботи вчителя та учня (на протизагу індивідуалізованому і загальногруповому способам, які переважають у традиційному навчанні). Основною формою конкурентної взаємодії в активному розвивальному навчанні стає продуктивний конфлікт, що сприяє формуванню більш усебічного розуміння проблеми, яка виникла,

визнання законності іншої аргументації, розвитку елементів кооперативної взаємодії і загалом організації спільної діяльності (Чернілевський Д.В., с.145).

У виборі конкретних методів і форм активного навчання нами враховано специфічні умови шкільної освіти, які пов'язані, по-перше, з особливостями педагогічного контингенту, які навчаються; по-друге, з просторово-часовими характеристиками педагогічного процесу; по-третє, з особливостями самого педагогічного результату.

Незважаючи на велику варіантність психологічних характеристик учнів, нами виокремлено ті особливості, які є спільними для них як учнів і становлять основу реалізації групових форм роботи: якісні характеристики, запити, інтереси, можливості.

Пропонованою методикою активного типу навчання передбачено застосування таких конкретних методів і форм активного розвивального навчання: слово вчителя (розповідь, пояснення); спостереження й аналіз мовних явищ (з елементами проблемного, програмованого навчання, алгоритмізації); осмислення способів і засобів творення слів; з'ясування семантики слова; спостереження над функціонуванням значущих частин слова; засвоєння знань про стилістичні особливості значущих частин слова; добір та зіставлення спільнокореневих слів; розбір слів з однаковими морфемами (коренем, префіксом, суфіксом); добір антонімів і синонімів до поданих слів; вироблення навичок морфемного та словотвірного розбору слова; індивідуальні та мікрогрупові творчі завдання; тестові завдання, самостійні та контрольні роботи як форми індивідуального оцінювання учнів.

Такий підхід до вибору методів, форм діяльності, способів взаємодії педагога і дозволяє оптимізувати функціонування системи, поліпшення організації індивідуальної діяльності учнів та вчителів. Разом із цим результати аналізу психологічних характеристик і закономірностей активного навчання мають також теоретичне значення: вони розкривають зв'язок психологічних і педагогічних факторів у навчанні, конкретизують і доповнюють зміст педагогічного процесу активного розвивального навчання, репрезентують подальшу розробку суб'єкт-суб'єктної освітньої парадигми.

Відповідно до розробленої методики активного типу навчання нами запропоновано під час вивчення словотвору такі види робіт, як: практикуми, презентації; пропонуються й інноваційні технології, які уможливають реалізацію інноваційних форм організації навчальної роботи через активне навчання. На уроках української мови під час вивчення словотвору запрограмовано виконання різних видів вправ (наприклад, вправи на добір спільнокореневих слів; вправи, які сприяють з'ясуванню семантики слова; вправи, поєднані з орфографією, які сприяють формуванню правописних умінь і навичок; вправи, спрямовані на збагачення словникового запасу учнів та розвиток зв'язного мовлення учнів тощо), проведення різноманітних дидактичних ігор, відповіді вчителя на запитання учнів, елементи "мозкової атаки".

Проектування змісту навчання словотвору на уроках української мови

відбувається в кількох напрямках: оволодіння системою знань і оперування ними, оволодіння системою дій, операцій та прийомів навчальної роботи (уміння, навички, компетентність), удосконалення способів управління навчально-пізнавальною діяльністю та контролем над нею. Така схема потенційно можливої співдіяльності суб'єктів навчання репрезентує зміст різнопредметного навчального матеріалу, який обумовлений метою навчання і знаходить свою опредметнену форму в засобах навчання, відповідає положенню загальної дидактики: змістом кожного навчального предмета є знання, уміння, навички, професійна компетентність, а також досвід творчої діяльності (Чернілевський Д.В., 2002).

В організації активного навчання словотвору у спільній навчальній діяльності пропонуємо враховувати загальні психологічні характеристики і закономірності побудови суб'єкт-суб'єктних відносин між учителем і учнем. У такому разі специфіка організації активного типу навчання у спільній навчальній діяльності виражається в переважному використанні таких елементів педагогічного процесу: дискусійних та ігрових методів навчання; контролю за процесом, а також попереднього й індивідуального контролю; а також навчально-груповий характер ініціації, розробки й апробації; функціональних засобів наочності; кооперативних і складових педагогічних форм. В організації активного навчання традиційні методи, засоби і форми можуть застосовуватися як допоміжні елементи.

Методи навчання (наприклад, наслідування, метод спроб і помилок) мають в активному навчанні значення фонового навантаження, виступають невід'ємним елементом спільної навчальної діяльності: гра дозволяє учням не тільки актуалізувати власні здібності, а й спостерігати та копіювати поведінку інших, що веде до успіху.

Студювання психолого-педагогічних джерел, власні спостереження, переконують, що традиційні форми навчання словотвору на уроках української мови доцільно наповнювати новим змістом адекватним сучасним вимогам суспільства, враховувати як системотвірні чинники практичну реалізацію загальнодидактичних та специфічних принципів навчання для організації багатоаспектної навчально-розвивальної діяльності здобувачів освіти відповідно до концепції Нової української школи, застосовувати в органічній єдності всі компоненти активного навчання (активізація позиції суб'єкта навчальної діяльності; залучення його в процес самостійного здобування знань, умінь і навичок та дослідницьку діяльність; залучення до проектування навчального процесу на основі педагогічної взаємодії, творчості та рівноправного партнерства).

Запропонована нами методика активного типу словотвору на уроках української мови – це не оволодіння окремими словами, формами слів, поняттями, а засвоєння системи правил, що здійснюється через психічні процеси уваги, пам'яті, уявлення, сприйняття, мислення тощо, які слугують базисом для побудови речення, висловлення взагалі та ситуацій спілкування зокрема.

Отже, навчання словотвору на уроках української мови доцільно будувати не як викладання, заучування та відтворення теорії, а як розуміння

семантики і структури слова та його значущих частин, формування в учнів стійких умінь розрізняти форми слова і спільнокореневі слова, вироблення в учнів навичок користуватися словниками (морфемним та словотвірним), осмислення способів і засобів творення слів, використання знань про будову слова і словотворення для збагачення словникового запасу учнів і вдосконалення орфографічних навичок.

Саме тому стратегічними напрямками у навчанні суб'єктів дидактичного процесу визначено: 1) навчально-пізнавальну діяльність як продуктивну за таких умов і за таких навчальних ситуацій, в яких вони не зможуть не навчитися; 2) процес навчання як певної форми життєдіяльності, що охоплює такі послідовні фази: відчуття труднощів, формулювання проблеми як суті труднощів, висування та перевірка гіпотез для подолання труднощів, висновки та діяльність, відповідно до одержаних знань, що сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.

Література

1. Греб М. М. Лексична і фразеологічна компетентності як провідні детермінанти лінгводидактичної підготовки вчителів початкових класів. Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / ред. кол., голов. ред. О. М. Топузов. Київ : Педагогічна думка, 2016. Вип. 17. с. 91-102.

2. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. Москва : Педагогика, 1986. 240 с.

3. Запрудский Н. И. Моделирование и проектирование авторских дидактических систем : пособие для учителя. Минск, 2008. 336 с.

4. Зязюн І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії. *Світло*. 1996. № 1. С. 12–18.

5. Копусь О. А. Застосування активних методів навчання у формуванні фахової лінгводидактичної компетентності майбутніх магістрів філології [Електронний ресурс]. *Науковий вісник Донбасу : електронне наукове видання*. 2012. №1 (17). Режим доступу : http://almamater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN17/12koammf.pdf

6. Кремень В. Г. Освіта і наука України – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ : Грамота, 2005. 304 с.

7. Кулик О. Д. Особливості реалізації загальнометодичних принципів навчання в процесі засвоєння словотвірної системи української мови учнями основної школи. Теоретична й дидактична філологія : зб. наук. пр. Переяслав-Хмельницький, 2014. Вип. 18. С. 67–74.

8. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі : теорія і практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 420 с.

9. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2009. 400 с.

10. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навч. закладів / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2011. 364 с.

11. Пентиліук М. І. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах / за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

12. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе : учеб. пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ ДАНА, 2002. 437 с.

References

- 1.Hreb M.M. Leksychna i frazeolohichna kompetentnosti yak providni determinanty lnhvodydaktychnoi pidhotovky vchyteliv pochatkovykh klasiv. Problemy suchasnoho pidruchnyka : zb. nauk. prac / red. kol., holov. red. O.M. Topuzov. Kyiv : Pedahohichna dumka, 2016. Vyp. 17. s. 91-102.
- 2.Davydov V. V. Problemy razvivayushhego obucheniya. Opyt teoreticheskogo i eksperimentalnogo psichologicheskogo issledovaniya. Moskva : Pedagogika, 1986. 240 s.
- 3.Zaprudskij N. Y. Modelirovanie i proektirovanie avtorskikh didakticheskikh sistem : posobie dlya uchitelya. Minsk, 2008. 336 s.
- 4.Zyazyun I. A. Osvitni tehnologii u vymirakh pedahohichnoi refleksii. Svitlo. 1996. № 1. S. 12–18.
- 5.Kopus O. A. Zastosuvannya aktyvnykh metodiv navchannya u formuvanni fakhovoi lnhvodydaktychnoi kompetentnosti majbutnikh mahistriv filologii [Elektronnyj resurs]. *Naukovyj visnyk Donbasu : elektronne naukove vydannya*. 2012. №1 (17). Rezhym dostupu http://almamater.luguniv.edu.ua/magazines/elect_v/NN17/12koam mf.pdf
- 6.Kremen V. G. Osvita i nauka Ukrainy – innovacijni aspekty. Stratepiya. Realizaciya. Rezultaty. Kyiv : Hramota, 2005. 304 s.
- 7.Kulyk O.D. Osoblyvosti realizaciji zahalnometodychnykh pryncypiv navchannya v procesi zasvoyennya slovotvirnoyi systemy ukrajinjskoi movy uchnyamy osnovnoi shkoly. Teoretychna j dydaktychna filoholia : zb. nauk. pr. Pereyaslav-Khmelnyczkij, 2014. Vyp. 18. S. 67–74.
- 8.Kucheruk O. A. Systema metodiv navchannya ukrajinjskoi movy v osnovnij shkoli : teoriya i praktyka : monohrafia. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2011. 420 s.
- 9.Metodyka navchannya ukrajinjskoi movy v serednikh osvितnikh zakladax / za red. M.I. Pentylyuk. Kyiv : Lenvit, 2009. 400 s.
10. Metodyka navchannya ukrajinjskoi movy v pochatkovij shkoli : navchalno-metodychnyj posibnyk dlya studentiv vyshhykh navch. zakladiv / za nauk. red. M. S. Vashulenska. Kyiv : Litera LTD, 2011. 364 s.
11. Pentylyuk M.I. Praktykum z metodyk` navchannya ukrajinjskoi movy v zahalnoosvitnikh zakladax / za red. M.I. Pentylyuk. Kyiv : Lenvit, 2011. 366 s.
12. Chernilevskij D. V. Didakticheskie tekhnologii v vysšej shkole : ucheb. posobie dlya vuzov. Moskva : YuNITI DANA, 2002. 437 s .

АНОТАЦІЯ

У статті окреслено ефективні шляхи реалізації активного типу навчання учнів закладів загальної середньої освіти у процесі вивчення словотвору української мови. Проаналізовано практичні та теоретичні вектори лінгвометодики основної школи з огляду на функції словотвору в комунікативно спрямованому оволодінні мовою на всіх етапах мовної освіти. Обґрунтовано методичні орієнтири в розробленні теоретичних та прагматичних аспектів означеної проблеми. Доведено, що навчання словотвору на уроках української мови доцільно будувати не як викладання, заучування та відтворення теорії, а як розуміння структури слова, формування у здобувачів освіти стійких умінь розрізняти форми слова і спільнокореневі слова, вироблення в учнів навичок користуватися словниками, послуговуватися знаннями про будову слова і словотворення для вдосконалення орфографічних навичок.

Ключові слова: словотвір; урок української мови; активні методи навчання; активний тип навчання; учні закладів загальної середньої освіти; методика розвивального навчання, психологічні чинники активного типу навчання.